

Социјална ⁹⁷мисао

ЧАСОПИС ЗА ТЕОРИЈУ И КРИТИКУ СОЦИЈАЛНИХ ИДЕЈА И ПРАКСЕ

XXVI   октобар
децембар

2019 | 2
Београд

Социјална .....мисао

часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе

Часопис излази два пута годишње.

Претплата за 2019. годину 2.400,00 динара; за иностранство 100 ЕВРА

Уплата се врши на пословни рачун: **160-401741-78**, СОЦИЈАЛНА МИСАО, Београд
ПИБ 101724614; шифра делатности 22110; матични број 07504594; није у систему ПДВ-а

Појединачни примерак у продаји 1.200,00 динара

Студенти имају попуст 50%

Тираж 200 примерака

Издавач:

Издавачко предузеће СОЦИЈАЛНА МИСАО

11050 Београд, Мис Ирбијеве 56/II-10, тел. 063/297-570

e-mail: dubravka199@gmail.com, socijalnamisao@gmail.com

www.socijalnamisao.rs

Суиздавач:

Републички завод за социјалну заштиту Србије,

Београд, Теразије 34, телефон 3621-563, тел./фах 3621-569

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду,

Високог Стевана 2, телефон 218-3036

Компјутерска припрема и штампа

Чигоја штампа

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Србије број 413-00-411/2001-01 од 01. 08. 2001. године овај часопис, као публикација од посебног интереса за науку, ослобођен је плаћања пореза на промет.

Редакција

Дубравка Гавриловић, Живорад Гајић, доцент др Марина Ковачевић Лепојевић, проф. др Александар Југовић, Марија Маљковић, проф. др Бранкица Поповић Ћитић, проф. др Миомира Костић, проф. др Дарко Димовски, проф. др Суада Буљубашић, проф. др Јагода Петровић, проф. др Мира Ћук

Издавачки савет

Проф. др Ана Гавриловић, Божидар Дакић, проф. др Зоран Илић, проф. др Милосав Милосављевић, проф. др Дејан Сумрак, проф. др Ђурађ Стакић

Главни и одговорни уредник

Дубравка Гавриловић

Заменик главног и одговорног уредника

Доцент др Марина Ковачевић Лепојевић

Секретарка редакције

Марија Маљковић

Издавач

Издавачко предузеће СОЦИЈАЛНА МИСАО, Београд

За издавача

Дубравка Гавриловић

Коректор

Оливера Величковић

Ликовна опрема

Марија Марковић

Први број часописа СОЦИЈАЛНА МИСАО појавио се 1994. године

Оснивач часописа Радул Јовановић

Марина КОВАЧЕВИЋ ЛЕПОЈЕВИЋ*

Прегледан рад

Примљено: 04. 12. 2019.

Прихваћено: 09. 12. 2019.

КАРАКТЕРИСТИКЕ УЧЕНИКА СА АГРЕСИВНИМ И СА ДЕЛИНКВЕНТНИМ ПОНАШАЊЕМ? ПРЕПОРУКЕ ЗА ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У ШКОЛСКОМ КОНТЕКСТУ**

Укључивање ученика са проблемима у понашању у образовни процес представља посебан изазов за наставнике и стручне сараднике. Циљ рада представља сагледавање разлика између ученика који испољавају агресивно и делинквентно понашање. Школе у којима је агресивно и делинквентно понашање заступљеније разликују се од оних у којима је оно мање заступљено по лошијим односима између наставника и ученика и међу ученицима, нејасним и неконзистентним школским правилима, слабој посвећености школи и друго. На основу уочених специфичности, формулисане су практичне препоруке за реализацију интервенција усмерених на превенцију и третман делинквентног и агресивног понашања у школском контексту. Највише емпириских доказа налази се за школске програме игра доброг понашања, руковођења одељењем и унапређивање вршњачких интеракција.

Кључне речи: ученици, агресивно понашање, делинквентно понашање, школске интервенције

---

*marina.lepojevic@gmail.com

**Рад представља резултат рада на пројектима: *Од подстицања, иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву* (бр. 179034), руководиоца др Владимир Џиновић, научни сарадник и *Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије* (бр. 47008), руководиоца др Јелена Павловић, виши научни сарадник, 2011–2019., Институт за педагошка истраживања, Београд.

Увод

Аутори с једне стране дефинишу агресивно понашање као израз отворене, директне, физичке агресије према људима и стварима (Bushman & Anderson, 2001; Smeets et al., 2017). С тим у вези, разматрају се и питања укључивања у дефиницију намере да се бол нанесе и мотивације да се бол избегне (Bushman & Anderson, 2001). Проблематичним се сматра утврђивање намере код деце, као и код агресивног понашања испољеног/ претрпљеног у контексту емоција беса и страха (Tremblay, 2000). С друге стране, опозиционо-пркосна симптоматологија чини значајан део синдрома агресивног понашања. Оно што је заједничко за опозиционо-пркосно понашање и физичку агресију свакако јесте то да су оба понашања откривена (Loeber & Schmaleng, 1985). Синдром агресивног понашања односи се на различите облике опозиционог понашања (непослушност, тврдоглавост, пркосност, сумњичавост, љутња и друго) и отворене агресије (викање, препирање, претње, туче и друго) (Achenbach & Rescorla, 2001). Понашања које обједињује синдром агресивног понашања су откривена, с тим што могу бити деструктивна (агресивно понашање) и недеструктивна (опозиционо понашање) (Frick et al., 1993). Аутори неретко опозиционо-пркосна понашања смештају на средишњи део откривено-прикривеног континуума (Connog, 2012). Tremblay (2000) налази да ће суд, као и родитељи и наставници, тежим обликом агресивног понашања свакако сматрати физичку агресију. Озбиљност повреде се најчешће узима као критеријум да ли се неки акт физичке агресије, на пример детета према одраслој особи или вршњаку, може сматрати агресивним понашањем (нпр. тежак ујед и сл.) (Tremblay, 2000). Природа самог агресивног поступка може се узети као индикатор тежине; на пример, ударање је мање озбиљно од убадања. Исто тако, узраст агресора може бити пресудан за тумачење тежине; на пример, ако је адолесцент агресор и одојче као жртва (Burt, 2012). Опозиционо понашање је типично за период детињства, опада са узрастом, те се може сматрати делом нормативног развоја. Као и кад је у питању физичка агресија, дечаци га чешће испољавају у детињству, док у адолесценцији готово да нема разлика по полу (Bongers, Koot, van Der Ende & Verhulst, 2004).

Loeber са сарадницима (1993) у својој теорији развоја проблематичног понашања и делинквенције указује на путању конфликта са ауторитетом, која почиње тврдоглавошћу, пружањем отпора и сукобима са ауторитетом, што се наставља и у другој и трећој фази. Та путања највише одговара дечацима до 12 година. Налази истраживања указују да конфликт са ауторитетом представља основу и за развој откривене (физичка

агресија) и прикривене (имовински и статусни преступи) путање (Loeber, Keenan & Zhang, 1997). Истраживања упућују на то да је, без обзира на опадање опозиционог понашања током развоја, у адолесценцији оно ипак учесталије од агресивног понашања, статусних и имовинских преступа (Bongers et al., 2004).

У ужем смислу делинквенција је оно што закон каже да јесте (Rubin, 1949). Односно, поступци који би да су учињени од одраслих могли бити сматрани криминалним, називају се делинквентним (Bloch & Flynn, 1967, as cited in Schlebusch, 1979: 14). Међутим, у ширем смислу, то не мора искључиво обухватати криминалитет који су извршили малолетници. У малолетничку делинквенцију неретко спадају и поступци који се сматрају кршењем правила које нема криминалну позадину (Schlebusch, 1979). На пример, то могу бити статусни преступи, попут бежања из школе или од куће. Према томе, делинквенција претпоставља опсег понашања учињених од адолесцената којима се крши закон и захтева правни одговор заједнице (Marte, 2008: 2). Евидентно је да је делинквенција правна, социјална категорија, док су поремећаји понашања дијагностичка категорија, при чему деца која се могу сматрати делинквентним не морају испуњавати критеријум за дијагнозу поремећаја понашања (Liabø & Richardson, 2007). Код понашања којим се крше правила узраст се разматра на значајнијем нивоу него код агресивног понашања. То може бити из разлога што, за разлику од понашања којим се крше правила, агресивно понашање бележи стабилност (Burt, Mikolajewski & Larson, 2009). Наиме, ретки су они који престану са испољавањем агресивног понашања у адолесценцији, док је понашање којим се крше правила у адолесценцији постало толико учестало да се све чешће посматра као део нормативне развојне кризе (Roisman et al., 2010). Испољавање одређеног облика понашања којим се крше правила, на пример крађа од других или укућана, сматра се много озбиљнијим у адолесценцији него у детињству (Burt, 2012). Међутим, бежање из школе се сматра озбиљнијим симптомом уколико се региструје са 10–11 година, него са 15–16 година (Tremblay, 2010). Оно што такође уноси конфузију јесте то да се, у извесном смислу, понашање којим се крше правила може сматрати мање или више делом нормативног развоја, попут лагања (Burt, 2012).

Циљ рада је сагледавање разлика (у учесталости према полу, узрасту, прогнози) између ученика који испољавају агресивно и делинквентно понашање. На основу уочених специфичности, формулисане су практичне препоруке за реализацију школских програма усмерених на превенцију и третман делинквентног и агресивног понашања.

Појам агресивног и делинквентног понашања

На конкретну разлику између агресивног и делинквентног понашања први пут је указано половином прошлог века, при чему су идентификована два синдрома: несоцијализовани агресивни и социјализовани делинквентни поремећај (Hewitt & Jenkins, 1946, према Burt, 2012). Наглашавањем димензије социјализованости прави се разлика између оних који испољавају агресивно понашање, и то најчешће сами, и оних који испољавају делинквентно понашање, а добро су интегрисани у вршњачку групу. Истраживачке студије подржале су класификацију антисоцијалног понашања где се с једне стране издвајају расправљање са другима, туче, напади беса и сл. као део откривених понашања и, с друге стране, крађа, бежање из школе, подметање пожара и сл. као део прикривених понашања (Loeber & Schmalings, 1985). Прикривена и откривена димензија антисоцијалног понашања потврђена је и у студији која је спроведена у лабораторијским условима, и то тако да су крађа и уништавање имовине фактор који се разликује од физичке или вербалне агресије (Hinshaw, Simmel & Heller, 1995).

Спроведена је метаанализа, у коју су укључене 44 студије са 60 факторских анализа и узорак од преко 28 хиљада деце и адолесцената. Резултат је да је, поред већ препознате прикривене и откривене димензије проблема у понашању, откривена и деструктивна и недеструктивна димензија (Frick et al., 1993). Другим речима, подела на агресивно понашање и понашање којим се крше правила додатно се усложњава издвајањем четири подтипа: агресивно понашање, опозиционо понашање, статусни и имовински преступи. Агресивно понашање обухвата опозиционо и агресивно понашање, а делинквентно понашање имовинске и статусне преступе. Опозиционо и агресивно понашање сматрају се откривеним понашањем, с тим што се агресивно понашање, за разлику од опозиционог, сматра деструктивним понашањем. У откривено деструктивна понашања (агресивно понашање) спадају: туче, злостављање других, напади на друге, окривљавање других за своје грешке, окрутност и злонамерност. У откривено недеструктивна (опозициона понашања) спадају: љутња, узнемиравање других, тврдоглавост, расправљање, осетљивост, непослушност и напади беса (Frick et al., 1993). Прикривеним, али и деструктивним, сматрају се имовински преступи, док су статусни преступи препознати као прикривени и недеструктивни. У прикривено деструктивна понашања (имовински преступи) спадају: вандализам, крађе, подметање пожара, лагање и окрутност према животињама. У прикри-

вено недеструктивна понашања спадају: кршење правила, злоупотреба психоактивних супстанци, псовање, бежање од куће и из школе (Frick et al., 1993).

Класификација заснована претежно на врсти уочених симптома (агресивно понашање и делинквентно понашање), у вези је са класификацијом према узрасту када су се проблеми појавили. У склопу узрасне класификације препознаје се тип код кога се антисоцијално понашање јавља у детињству и онај код кога се јавља у адолесценцији (APA, 1994; APA, 2013), односно целоживотноперзистентни и адолесценцијомлимитирани (Moffitt, 1993). Сматра се да су проблеми започели рано ако се јаве на узрасту до 10 година. Међутим, према последњој верзији Дијагностичко-статистичког приручника (DSM-5), издваја и тип са неспецифичним почетком, код кога време појављивања првих симптома није познато. Поред апстинената, истраживачи су накнадно препознали и тип код кога се антисоцијално понашање на ниском нивоу испољава током целог живота (Moffitt, Caspi, Harrington, Caspi & Milne, 2002; Roisman, Monahan, Campbell, Steinberg & Cauffman, 2010). Опозициона понашања се манифестују на најранијем узрасту и праћена су агресивним понашањем. Затим се, од прикривених понашања, јављају имовински, па статусни преступи (Frick et al., 1993). Разлог што се откривена понашања јављају на ранијем узрасту може бити управо то што је за испољавање прикривених ипак потребан извесан ниво когнитивног развоја (Tremblay, 2010). Присуство безобзирно-безосећајног интерперсоналног и афективног стила представља недостатак кривце и кајања, неосетљивости за осећања других, површно изражавање емоција и недостатак бриге за извођење важних активности (Frick, 2009, према Frick, Ray, Thornton & Kahn, 2014). Присуство/одсуство безобзирно-безосећајног интерперсоналног и афективног стила, прецизније присуство/одсуство лимитираних просоцијалних емоција, укључено је у последњу верзију Дијагностичко-статистичког приручника за менталне болести DSM-5 ради спецификације дијагнозе поремећаја понашања (APA, 2013). Да би се посебно спецификовало присуство лимитираних просоцијалних емоција потребно је да током 12 месеци дете у различитим контекстима испољи бар два од четири наведена понашања: недостатак кривце или кајања, недостатак емпатије, равнодушност према учинку површна или дефицијентна осећања (APA, 2013). Поремећај понашања било које тежине може бити праћен присуством лимитираних просоцијалних емоција, с тим да је то најчешће тешка форма (APA, 2013).

У прилог повезаности наведених класификација говоре резултати истраживачких студија (Burt, Donnellan, Iacono & McGue, 2011; Hyde, Burt, Shaw, Donnellan & Forbes, 2015). Наиме, на узорку од 268 испитаника ниског социоекономског статуса који су праћени од адолесценције до одраслог доба испитивано је преклапање различитих класификација: узраст на којем се проблеми јављају, присуство агресивних симптома или симптома понашања којим се крше правила и присуство/одсуство безобзирно-безосећајног интерперсоналног и афективног стила и њихова предиктивна вредност (Hyde et al., 2015). Утврђено је да је испитанике са рано испољеним проблемима карактерисала висока заступљеност агресивног понашања, али не и безобзирно-безосећајног интерперсоналног и афективног стила. Налази истраживања указују на то да је, без обзира да ли је присуство безобзирно-безосећајног интерперсоналног и афективног стила утврђено код типа са почетком у детињству или са почетком у адолесценцији, праћено агресивним понашањем (Frick et al., 2014). Повезаност класификације на агресивно понашање и понашање којим се крше правила и класификације у односу на узраст када су се симптоми јавили, утврђена је у близаначкој студији адолесцената од 11–24 године. Иако су типови с почетком у детињству и адолесценцији били у вези с испољавањем антисоцијалног понашања у одраслом добу, та веза контролисањем агресивног понашања и понашања којим се крше правила губи на значају (Burt et al., 2011).

Према томе, класификација на агресивно понашање и делинквентно понашање сматра се супериорнијом у односу на узрастну. Аутори стога закључују да критеријум који се тиче понашања, односно испољавање агресивног, с једне и делинквентног понашања, с друге стране, има више оправдања од критеријума у вези са узрастом на којем се јављају први симптоми антисоцијалног понашања (Burt et al., 2011). Наиме, узраст када су се проблеми појавили није се показао толико значајним показатељем антисоцијалног понашања у одраслом добу као што се претпостављало. То што се, на пример, први симптоми јављају рано, само по себи није предиктивни фактор антисоцијалног понашања у одраслом добу, већ је то агресивно понашање. Специфичан облик антисоцијалног понашања, на пример учестало испољавање физичке агресије, пре него јављање проблема у детињству утиче на исход антисоцијалног понашања у одраслом добу. Штавише, савремена сазнања упућују на то да сеса антисоцијалним проблемима који су започели у детињству може прекинути у адолесценцији, као и да се проблеми који су се први пут уочили у адолесценцији могу одржати и у одраслом добу (Burt et al., 2011; Moffitt et al., 2002;

Roisman et al., 2010). Аутори закључују да је подела према критеријуму узраста на којем се јављају први проблеми само другиначин диференцијације за ону која је заснована на критеријуму који се тиче врсте симптома (Burt et al., 2011).

Учесталост, карактеристике и прогноза агресивног и делинквентног понашања код ученика

Резултати истраживачких студија упућују да је агресивно понашање заступљено у пропорцијама од 4,2 (Harder et al., 2014), преко 6,3 (Heyerdahl et al., 2004), до 15,4% (Shahini et al., 2015). Пропорција ученика са делинквентним понашањем у ширем смислу креће се од 1,2 (Harder et al., 2014), преко 8,7 (Shahini et al., 2015), до 21,3% (Heyerdahl et al., 2004). Примећују се велике разлике у заступљености у зависности од културног контекста у којима су истраживања вршена. Налази истраживања сведоче о ефектима културе и друштва који су се показали значајнијим у контексту испољавања делинквентног него агресивног понашања и пола и узраста (Rescorla et al., 2007a; Verhulst et al., 2003). У литератури и лаичкој јавности погрешно се може стећи утисак о физичкој агресиви као најучесталијем симптому агресивног понашања код ученика, при чему истраживачке студије указују на другачије налазе. На пример, у истраживању које је рађено на узорку од преко 55 хиљада деце узраста 6–16 година из 31 земље, а према извештавању родитеља, утврђено је да су, посматрано по појединачним симптомима, адолесценти имали највише скорове на ајтемима синдрома агресивног понашања: „много се свађам”, „настојим да добијем много пажње од других”, „непослушан сам према родитељима”, „више волим да будем у друштву старијих од мене него са својим вршњацима”, „тврдоглав сам” (Rescorla et al., 2007a). Најнижи скорови измерени су на ајтемима синдрома агресивног понашања – „уништавам своје ствари” и „уништавам туђе ствари” и на ајтемима синдрома понашања којим се крше правила – „бежим од куће”, „крадем ван куће”, „сувише често мислим на секс” и „користим лекове које ми није прописао лекар” (Rescorla et al., 2007a).

Утицајне епидемиолошке студије указују да су дечаци учесталије испољавали агресивно понашање у односу на девојчице (Rescorla et al., 2007a, 2007b). С друге стране, велики број истраживачких студија не налази статистички значајне разлике према полу при испољавању агресивног понашања (Abad et al., 2002; Broberg et al., 2001; Shahini et al., 2015;

Verhulst et al., 2003). То што нису пронађене статистички значајне разлике према полу при испољавању агресивног понашања може да буде због тога што агресивно понашање код дечака у детињству, иако заступљеније него код девојчица, брже опада него код девојчица, те до касне адолесценције дечаци и девојчице заправо испољавају исти ниво агресивног понашања (Bongers, Koot, van der Ende & Verhulst, 2003; Bongers et al., 2004). Треба имати у виду да се, у зависности од извора информација, о агресивном понашању различито извештава. На пример, док се према извештавању родитеља у хрватској студији не налазе полне разлике при испољавању агресивног понашања, према извештавању наставника агресивно понашање чешће врше дечаци, а према извештавању адолесцената девојчице (Rudan et al., 2005). Rescorla et al. (2007a) такође су користили родитеље као извор информација. Налази из финске студије која је спроведена на више одседам хиљада адолесцената указују на то да девојчице учесталије испољавају агресивно понашање (Hurtig, Taanila, Ebeling, Miettunen & Moilanen, 2005). Аутори сматрају да се такав резултат може приписати факторима скандинавске културе и социјализације, где су, прво, жене доста слободније у испољавању осећања у односу на остатак света, а друго, показале су се као много искреније од мушкараца, чак и у анонимним истраживањима (Hurtig et al., 2005). Према финској студији, девојчице су имале више скорове на ставкама: расправља се, тражи пажњу, непослушност, тврдоглавост, промене расположења, сумњичавост, напади беса, вриштање, вика и друго (Hurtig et al., 2005). Међутим, дечаци су свакако чешће испољавали насилничко понашање и учесталије кршили закон (Hurtig et al., 2005). Аутори сугеришу да су девојчице склоније од дечака у испољавању агресивности према себи него према другима, што сматрају интернализираним аспектима екстернализованих проблема (Hurtig et al., 2005).

Налази истраживања епидемиолошких студија указују да дечаци чешће извршавају делинквентно понашање у односу на девојчице (Rescorla et al., 2007a, 2007b; Verhulst et al., 2003). То је утврђено независно од извора информација, и према извештавању родитеља и адолесцената (Verhulst et al., 2003). Резултати истраживачких студија такође указују на већу заступљеност делинквентног понашања у односу на адолесценткиње (Abad, Forns & Gómez, 2002; Broberg et al., 2001; Håyerdahl et al., 2004; Rudan et al., 2005; Shahini et al., 2015). Потврђено је да дечаци чешће испољавају делинквентно понашање и према извештавању родитеља, и наставника и адолесцената (Rudan et al., 2005). У истраживању које је рађено на узорку од 1.342 каталонских адолесцената из Барселоне делинквентно понашање је било статистички значајно учесталије само код адо-

лесцената млађе узрасне групе, од 11–14 година (Abad et al., 2002). Објашњења за чешће испољавање делинквентног понашања код дечака могу бити различита. Једно од њих упућује на генетске разлике у етиологији, где код дечака наслеђе у већем проценту варијансе објашњава испољавање делинквентног понашања него код девојчица (Bartels et al., 2003). Међутим, пошто се средина свакако сматра прикладнијим објашњењем за испољавање таквих понашања (Burt, 2009) и пошто је већ указано да породична средина свакако представља значајнији протективни фактор за девојчице (Leadbeater, Kupermine, Blatt & Hertzog, 1999), указале се на полне разлике у вршњачкој социјализацији. Наиме, дечаци који испољавају делинквентно понашање у већој мери се друже са антисоцијалним вршњацима, за разлику од девојчица (van Lier, Vitaro, Woonner, Vuijk & Grijnen, 2005). Затим, иако дечаци који испољавају делинквентно понашање подједнако као и девојчице бивају одбачени од вршњака, то се дешава из потпуно различитих разлога. На пример, дечаци нису прихваћени од просоцијалних вршњака због насилничког понашања, а девојчице због мањка социјалних компетенција (van Lier et al., 2005). Резултати финске студије упућују на то да су девојчице генерално биле склоније да се друже са старијим друштвом, беже од куће и из школе, краду од куће, употребљавају алкохол и дроге (Hurtig et al., 2005). Објашњење се, као и код агресивног понашања, проналази у факторима културе и друштва и женске еманципације с тим у вези (Hurtig et al., 2005). Нису пронађени налази којима се полне разлике у испољавању делинквентног понашања не препознају.

Истраживања указују на пораст агресивног понашања са узрастом (Abad et al., 2002; Verhulst et al., 2003). Резултати на турским, али не и холандским адолесцентима (где нису утврђене узрасне разлике), указују на то да су старији адолесценти чешће испољавали агресивно понашање (Janssen et al., 2004). С друге стране, истраживања указују на опадање агресивног понашања током адолесценције, и то независно од врсте информаната. Прецизније, на узорку од 1.122 холандских адолесцената узраста 11–18 година агресивно понашање са узрастом расте, достиже свој максимум око 15. године и од 16. године опада (van der Ende & Verhulst, 2005). Поједине истраживачке студије не препознају узрасне разлике при испољавању агресивног понашања (Broberg et al., 2001). То може бити из разлога што се са узрастом не бележе промене у генетским утицајима средине с тим у вези (Harden et al., 2015).

Велики број студија препознаје да су разлике по узрасту најочљивије при испољавању понашања којим се крше правила у односу на агресивно

понашање и екстернализоване проблеме (Broberg et al., 2001; Janssen et al., 2004; Verhulst et al., 2003). Код каталонских адолесцената бележи се пораст делинквентног понашања са узрастом код оба пола (Abad et al., 2002). Уочену тенденцију потврђују и налази лонгитудиналног истраживања са циљем утврђивања специфичности развоја екстернализованих проблема у општој популацији деце и адолесцената, које је рађено на узорку од 2.076 деце узраста 4–18 година, при чему је утврђено да делинквентно понашање расте са узрастом (Bongers et al., 2003). Истраживачке студије у којима су подаци прикупљани на основу више различитих информаната потврђују учесталије испољавање делинквентног понашања са узрастом, с тим да је пријављивање од адолесцената било учесталије (van der Ende & Verhulst, 2005). То се може објаснити недовољно добрим увидом родитеља у понашање адолесцената (посебно тежих облика) (Bongers et al., 2004). Једно од објашњења за учесталије испољавање делинквентног понашања код старијих адолесцената претпоставља пораст утицаја наслеђа са узрастом, и то у функцији промена које се дешавају уласком у пубертет (Harden et al., 2015). Према томе, пораст тог понашања више се може сматрати последицом променау хормонском статусу него узраста (Harden et al., 2015).

Истраживања развојних трајекторија упућују на опадање агресивног и делинквентног понашања са узрастом код адолесцената оба пола (Bongers et al., 2003; Niv al., 2013). Опадање агресивног понашања објашњава се променама које настају у мозгу, док се пораст делинквентног понашања тумачи порастом импулсивности (Niv al., 2013). Будући да су девојчице манипулативније, може се претпоставити да многи аспекти агресивног понашања остају непрепознати. На узорку од 1.964 швајцарске деце и адолесцената утврђено је да дечаци узраста 6–11 година имају статистички значајно више скорове на скалама које мере екстернализоване проблеме и агресивно понашање него дечаци узраста од 12 до 17 година (Steinhausen et al., 1997). Девојчице узраста од 12 до 17 година имају статистички значајно више скорове на скали која мери делинквентно понашање него девојчице узраста од 6 до 11 година. Нема статистички значајних разлика у испољавању екстернализованих проблема и агресивног понашања код девојчица различитог узраста (Steinhausen et al., 1997). С тим у вези, налази истраживања указују на то да иако екстернализовани проблеми и делинквентно понашање расту са узрастом код оба пола, код агресивног понашања бележи се стабилност на узрасту од око 14. године код дечака, док код девојчица наставља да расте (Abad et al., 2002). Постоје студије које указују да је код адолесценткиња пораст

делинквентног понашања израженији, без обзира на већу заступљеност дечака (Scaramella et al., 1999). Истраживања указују да иако се путање агресивног понашања код дечака и девојчица врло разликују, од 16. године нема разлика у скоровима агресивног понашања (van der Ende & Verhulst, 2005).

У истраживању које се бавило прогнозом екстернализованих проблема у понашању у детињству, утврђена је хетеротипична предикција за две потпуно различите предикције – агресивног понашања и делинквентног понашања. Лонгитудиналном двадесетчетворогодишњом студијом о развоју психопатологије од детињства до одраслог доба која је спроведена у Холандији, утврђено је да агресивно понашање и делинквентно понашања предиктују касније емоционалне и бихевиоралне проблеме (Reef et al., 2009). Наиме, агресивно понашање у детињству предикovalo је соматске притужбе и проблеме мишљења, док је делинквентно понашање предикovalo само екстернализоване проблеме (и агресивно понашање и делинквентно понашање) (Reef et al., 2009). Истраживачи су, осим прогностичког потенцијала, испитивали утицај разлика у извештавању родитеља и адолесцената о проблемима у прилагођавању на испољавање проблема у каснијим тачкама мерења. Утврђено је да разлике у извештавању родитеља и адолесцената утичу на дисциплинске проблеме у даљем школовању, контакте са полицијом и судом и злоупотребу психоактивних супстанци (Ferdinand, van der Ende & Verhulst, 2006).

Импликације за примену школских интервенција

На основу прегледа истраживачких студија, аутори уочавају да је у одређеним средњим школама учесталије испољава агресивно и делинквентно понашање (Gottfredson, Gottfredson, Payne & Gottfredson, 2005; Rutter, 1982). Поставља се питање по чему су оне другачије од школа са нижом стопом преступништва. Аутори издвајају следеће карактеристике: већи степен неповерења између ученика и наставника, слаба посвећеност школи, нејасна и неконзистентна школска правила и друге разлике у вези са организацијом рада школе и школском климом (Farrington & Welsh, 2008). У студији која је рађена на узорку од 12 средњих школа, откривено је да су школе са вишом стопом делинквенције биле карактеристичне по: већем броју неоправданих изостанака, ниском социоекономском статусу породица, при чему је код мајки била учесталије евидентирана психијатријска дијагноза, а код очева испољавање антисоцијалног понашања и

друго (Rutter, 1982). Контролисањем социоекономског статуса и кључних аспеката интелигенције, утврђено је да још неки школски фактори (попут велике заступљености кажњавања и слабе заступљености похвала и награђивања) одређују школу као погодну средину за већу стопу агресивног и делинквентног понашања код ученика (Rutter, 1982). Истраживањем које је рађено на репрезентативном националном узорку у 254 америчке средње школе са циљем испитивања повезаности организационих аспеката школа и школским криминалом и нередом, дошло се до података да је у школама у којима су правила праведнија и јаснија мање испољавање делинквентног понашања и виктимизација студената, али не и витимизација наставника. С друге стране, у школама у којима влада позитивна школска клима и мања виктимизација наставника, али не и ученика, делинквентно понашање није мање заступљено (Gottfredson et al., 2005). Такође, уочава се да је сиромаштво као карактеристика социјалне средине у којој се школа налази у корелацији са виктимизацијом наставника у школи, као и са самоизвештавањем ученика о испољавању делинквентног понашања и виктимизацији (Gottfredson et al., 2005).

Уочава се да поједини аспекти школске климе могу послужити као модератор утицаја негативних индивидуалних фактора при испољавању проблема у понашању код средњошколаца (Kuperminc, Leadbeater & Blatt, 2001; Loukas & Murphy, 2007). У лонгитудиналној студији на узорку од око 500 њујоршких средњошколаца оба пола са уједначеним структуралним карактеристикама, позитивна школска клима препозната је као модератор негативне самокритичности ученика при испољавању екстернализованих и интернализованих проблема (Kuperminc et al., 2001). Осим јасних школских правила и осећања да се према свим ученицима поступа на исти начин, као индикатор позитивне школске климе узет је и однос између ученика и наставника и међусобан однос ученика (Kuperminc et al., 2001). У лонгитудиналној студији на узорку од 488 америчких средњошколаца испитивана је модерација појединих аспеката школске климе (кохезија, такмичарски дух, задовољство одељењем и подељеност ученика) при разматрању утицаја ниске вољне контроле и поремећаја понашања (Loukas & Murphy, 2007). Утврђено је да виђење школске кохезије као добре модулира утицај ниске вољне контроле при испољавању поремећаја понашања код ученика оба пола, а задовољство одељењем модулира ризик од ниске вољне контроле, али само код девојчица (Loukas & Murphy, 2007).

Од програма који се традиционално примењују у школском окружењу, а који су поред осталог усмерени на агресивно и делинквентно понашање, као најуспешнији издвајају се: игра доброг понашања, руко-

вођење одељењем, редуковање вршњачког насиља (Bowman-Perrott, Burke, Zaini, Zhan, Vannest, 2016; Jiménez-Barbero, Ruiz-Hernández, Llor-Zaragozab, Pérez-García, Llor-Esteban, 2015; Korpershoek, Harms, de Boer, van Kujik, Doolaard, 2016). Предности игре доброг понашања су у томе што се тим путем осим редукције прооблема у понашању унапређује и репертоар просоцијалног понашања. Резултати метааналитичка студије указују на то да од игре доброг понашања заправо највише добију ученици који су у ризику, односно испољавају бихејвиоралне и емоционалне проблеме у понашању (Bowman-Perrott et al., 2016). Наиме, ради се о интервенцији која је веома флексибилна, јер је примећено да модификоване верзије програма (на пример, примена у другом окружењу), такође дају веома добре резултате. Програми руковођења одељењем у којима доминирају интервенције упатређивања социјалноемоционалног статуса ученика постижу најбоље резултате у превенцији емоционалних и бихејвиоралних проблема, док они у којима доминирају интервенције фокусиране на наставнике највише утичу на боља академска постигнућа ученика (Korpershoek et al., 2016). Метааналитичке студије указују на то да Олвеусов програм превенције вршњачког насиља показује најбоље резултате при примени са децом млађом од 10 година и уз трајање до годину дана (Jiménez-Barbero et al., 2015). Резултати истраживања указују на то да индивидуалне интервенција за рад са децом са агресивним и делинквентним понашањем остварују најбоље резултате када се на што ранијем узрасту укључе и неке додатне компоненте програма (Stoltz, Londen, Dekovic, De Castro, Prinzie, 2012).

Литература

- Abad, J., Forns, M. & Gómez, J. (2002). Emotional and behavioral problems as measured by the YSR: gender and age differences in Spanish adolescents. *European Journal of Psychological Assessment*, 18(2), 149–157.
- Achenbach, T. M. & Rescorla, L. A. (2001). *Manual for the ASEBA school-age forms and profiles*. Burlington: University of Vermont, Research Center for Children, Youth & Families.
- APA (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th Edition). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- APA (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4th Edition). Washington, DC: American Psychiatric Association.

- Bartels, M., Hudziak, J. J., van den Oord, E. J. C. G., van Beijsterveldt, C. E. M., Rietveld, M. J. H. & Boomsma, D. I. (2003). Co-occurrence of aggressive behavior and rule-breaking behavior at age 12: multi-rater analyses. *Behavior Genetics*, 33(5), 607–621.
- Bongers, I. L., Koot, H. M., van der Ende, J. & Verhulst, F. C. (2003). The normative development of child and adolescent problem behavior. *Journal of Abnormal Psychology*, 112(2), 179–192.
- Bongers, I. L., Koot, H. M., van der Ende, J. & Verhulst, F. C. (2004). Developmental trajectories of externalizing behaviors in childhood and adolescence. *Child Development*, 75(5), 1523–1537.
- Bowman-Perrott, L., Burke, M. D., Zaini, S., Zhang, N., & Vannest, K. (2016). Promoting positive behavior using the Good Behavior Game: A meta-analysis of single-case research. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 18(3), 180–190.
- Broberg, A. G., Ekeröth, K., Gustafsson, P. A., Hansson, K., Hägglöf, B., Ivarsson, T. & Larsson, B. (2001). Self-reported competencies and problems among Swedish adolescents: a normative study of the YSR. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 10(3), 186–193.
- Burt, S. A. (2012). How do we optimally conceptualize the heterogeneity within antisocial behavior? An argument for aggressive versus non-aggressive behavioral dimensions. *Clinical Psychology Review*, 32(4), 263–279.
- Burt, S. A., Mikolajewski, A. J. & Larson, C. L. (2009). Do aggression and rule-breaking have different interpersonal correlates? A study of antisocial behavior subtypes, negative affect, and hostile perceptions of others. *Aggressive Behavior*, 35(6), 453–461.
- Burt, S. A., Donnellan, M. B., Iacono, W. G. & McGue, M. (2011). Age-of-onset or behavioral sub-types? A prospective comparison of two approaches to characterizing the heterogeneity within antisocial behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 39(5), 633–644.
- Bushman, B. J. & Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on the hostile versus instrumental aggression dichotomy? *Psychological Review*, 108(1), 273–279.
- Connor, D. F. (2012). *Aggression and Antisocial Behavior in Children and Adolescents: Research and Treatment*. New York: Guilford Press.
- Ferdinand, R. F., Verhulst, F. C. & Witznitzer, M. (1995). Continuity and change of self-reported problem behaviors from adolescence into young adulthood. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 34(5), 680–690.

- Frick, P. J., Ray, J. V., Thornton, L. C. & Kahn, R. E. (2014). Annual research review: a developmental psychopathology approach to understanding callous-unemotional traits in children and adolescents with serious conduct problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(6), 532–548.
- Frick, P. J., Lahey, B. L., Loeber, R., Tannenbaum, L., van Horn, Y., Christ, M. A. G., ... & Gottfredson, G. D., Gottfredson, D. C., Payne, A. A., & Gottfredson, N. C. (2005). School climate predictors of school disorder: Results from a national study of delinquency prevention in schools. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 42(4), 412–444.
- Hanson, K. (1993). Oppositional defiant disorder and conduct disorder: a meta-analytic review of factor analyses and cross-validation in a clinic sample. *Clinical Psychology Review*, 13(4), 319–340.
- Harden, P. K., Patterson, M. W., Briley, D. A., Engelhardt, L. E. Kretsch, N. Frank D. M., ... & Tucker-Drob, E. M. (2015). Developmental changes in genetic and environmental influences on rule-breaking and aggression: age and pubertal development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(12), 1370–1379. 191
- Harder, V. S., Mutiso, V. N., Khasakhala, L. I., Burke, H. M., Rettew, D. C., Ivanova, M. Y. & Ndeti, D. M. (2014). Emotional and behavioral problems among impoverished Kenyan youth: factor structure and sex differences. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 36(4), 580–590.
- Heyerdahl, S., Kvernmo, S. & Wichstrøm, L. (2004). Self-reported behavioural/emotional problems in Norwegian adolescents from multiethnic areas. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 13(2), 64–72.
- Hinshaw, P., Simmel, C. & Heller, L. (1995). Multimethod assessment of covert antisocial behavior in children: laboratory observations, adult ratings, and child self-report. *Psychological Assessment*, 7(2), 209–219.
- Hurtig, T., Taanila, A., Ebeling, H., Miettunen, J. & Moilanen, I. (2005). Attention and behavioural problems of Finnish adolescents may be related to the family environment. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 14(8), 471–478.
- Korpershoek, H., Harms, T., de Boer, H., van Kuijk, M., & Doolaard, S. (2016). A meta-analysis of the effects of classroom management strategies and classroom management programs on students' academic, behavioral, emotional, and motivational outcomes. *Review of Educational Research*, 86(3), 643–680.

- Kuperminc, G. P., Leadbeater, B. J., & Blatt, S. J. (2001). School social climate and individual differences in vulnerability to psychopathology among middle school students. *Journal of School Psychology, 39*(2), 141–159.
- Leadbeater, B. J., Kuperminc, G. P., Blatt, S. J. & Hertzog, C. (1999). A multivariate model of gender differences in adolescents' internalizing and externalizing problems. *Developmental Psychology, 35*(5), 1268–1282.
- Liabø, K. & Richardson, J. (2007). *Conduct Disorder and Offending Behaviour in Young People: Finding from Research*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Loeber, R. & Schmaleng, B. (1985). Empirical evidence for overt and covert patterns of antisocial conduct problems: a metaanalysis. *Journal of Abnormal Child Psychology, 13*(2), 337–353.
- Loeber, R., Keenan, K. & Zhang, Q. (1997). Boys' experimentation and persistence in developmental pathways toward serious delinquency. *Journal of Child and Family Studies, 6*(3), 321–357.
- Loeber, R., Wung, P., Keenan, K., Giroux, B., Stouthamer-Loeber, M., van Kammen, W. B. & Maugham, B. (1993). Developmental pathways in disruptive child behavior. *Development and Psychopathology, 5*(1–2), 103–133.
- Loukas, A., & Murphy, J. L. (2007). Middle school student perceptions of school climate: Examining protective functions on subsequent adjustment problems. *Journal of School Psychology, 45*(3), 293–309.
- Jiménez-Barbero, J. A., Ruiz-Hernández, J. A., Llor-Zaragoza, L., Pérez-García, M., & Llor-Esteban, B. (2016). Effectiveness of anti-bullying school programs: A meta-analysis. *Children and Youth Services Review, 61*, 165–175.
- Niv, S., Tuvblad, C., Raine, A. & Baker, L. A. (2013). Aggression and rule-breaking: Heritability and stability of antisocial behavior problems in childhood and adolescence. *Journal of Criminal Justice, 41*(5), 285–291.
- Moffitt, T. E., Caspi, A., Harrington, H. & Milne, B. J. (2002). Males on the life-course-persistent and adolescence-limited antisocial pathways: follow-up at age 26 years. *Development and Psychopathology, 14*(01), 179–207.
- Marte, R. M. (2008). *Adolescent Problem Behaviors: Delinquency, Aggression, and Drug Use*. El Paso: LFB Scholarly Pub.
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy. *Psychological Review, 100*(4), 674–701.
- Schlebusch, L. (1979). *Conduct disorders in youth*. Durban: Butter worth &co (SA).

- Rescorla, L., Achenbach, T., Ivanova, M. Y., Dumenci, L., Almqvist, F., Bilenberg, N., ... & Verhulst, F. (2007a). Behavioral and emotional problems reported by parents of children ages 6 to 16 in 31 societies. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 15(3), 130–142. 363.
- Rescorla, L., Achenbach, T., Ivanova, M. Y., Dumenci, L., Almqvist, F., Bilenberg, N., ... &
- Reef, J., Diamantopoulou, S., van Meurs, I., Verhulst, F. & van Der Ende, J. (2009). Child to adult continuities of psychopathology: a 24 year followup. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 120(3), 230–238.
- Roisman G. I., Monahan K. C., Campbell, S. B., Steinberg L. & Cauffman E. (2010). Is adolescence-onset antisocial behavior developmentally normative? *Development and Psychopathology*, 22(2), 295–311.
- Rubin, S. (1949). The legal character of juvenile delinquency. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 261(1), 1–8.
- Rudan, V., Begovac, I., Szivovicza, L., Filipoviæ, O. & Skoëiæ, M. (2005). The child behavior checklist, teacher report form and youth self report problem scales in a normative sample of Croatian children and adolescents aged 7–18. *Collegium Antropologicum*, 29(1), 17–26.
- Rutter, M. (1982). *Fifteen Thousand Hours: Secondary Schools and their Effects on Children*. Cambridge: Massachuttests. Harvard University Press.
- Smeets, C., Oostermeijer, S., Lappenschaar, M., Cohn, M., van der Meer, J. M. J., Popma, A. ... & Buitelaar, J. K. (2017). Are proactive and reactive aggression meaningful distinctions in adolescents? A variable-and person-based approach. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 45(1), 1–14.
- Scaramella, L. V., Conger, R. D. & Simons, R. L. (1999). Parental protective influences and gender-specific increases in adolescent internalizing and externalizing problems. *Journal of Research on Adolescence*, 9(2), 111–141.
- Shahini, M., Rescorla, L., Wancata, J. & Ahmeti, A. (2015). Mental health problems in Kosovar adolescents: results from a national mental health survey. *Neuropsychiatrie*, 29(3), 125–132.
- Steinhausen, H. C., Metzke, C. W., Meier, M. & Kannenberg, R. (1997). Behavioral and emotional problems reported by parents for ages 6 to 17 in a Swiss epidemiological study. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 6(3), 136–141.
- Stoltz, S., Londen, M. V., Deković, M., Castro, B. O. D., & Prinzie, P. (2012). Effectiveness of individually delivered indicated school-based interventions on externalizing behavior. *International Journal of Behavioral Development*, 36(5), 381–388.

- Tremblay, R. E. (2000). The development of aggressive behaviour during childhood: what have we learned in the past century?. *International Journal of Behavioral Development*, 24(2), 129–141.
- Van Der Ende, J. & Verhulst, F. C. (2005). Informant, gender and age differences in ratings of adolescent problem behaviour. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 14(3), 117–126.
- Van Lier, P. A., Vitaro, F., Wanner, B., Vuijk, P. & Crijnen, A. A. (2005). Gender differences in developmental links among antisocial behavior, friends' antisocial behavior, and peer rejection in childhood: results from two cultures. *Child Development*, 76(6), 841–855. 436
- Verhulst, F. C., Achenbach, T. M., van der Ende, J., Erol, N., Lambert, M. C., Leung, P. V.,... & Zubrick, S. (2003). Comparisons of problems reported by youths from seven countries. *American Journal of Psychiatry*, 160(8), 1479–1485.

CHARACTERISTICS OF STUDENTS WITH AGGRESSIVE AND DELINQUENT BEHAVIOR? RECOMMENDATIONS FOR INTERVENTIONS IN SCHOOL CONTEXT

By Marina LEPOJEVIC KOVACEVIC

ABSTRACT

Inclusion of students with behavioral problems in the educational process is a particular challenge for teachers and practitioners. The aim of the paper is to understand the differences between the characteristics of students with aggressive and delinquent behavior. Schools in which aggressive and delinquent behavior are more frequent than those in which they are less represented by poorer teacher-student relationships, unclear and inconsistent school rules, poor school commitment, and more. Based on the specificities identified, practical recommendations have been formulated to implement interventions aimed at preventing and treating delinquent and aggressive behavior in a school context. The most empirical evidence is found for good behavior game, classroom management interventions and enhancing peer interactions.

Keywords: students, aggressive behavior, delinquent behavior, school interventions

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364

СОЦИЈАЛНА мисао : часопис за теорију и критику
социјалних идеја и праксе / главни и одговорни уредник
Дубравка Гавриловић. - 1994, бр. 1/2- . - Београд :
Издавачко предузеће Социјална мисао : Републички завод
за социјалну заштиту Србије, 1994- (Београд : Чигоја
штампа). - 20 cm

Полугодишње.
ISSN 0354-401X = Социјална мисао
COBISS.SR-ID 102423047